

ESTUDI D'UN CAS:
EL FUTBOL CLUB BARCELONA II
EL FUTBOL CLUB BARCELONA MOLT MÉS/MENYS QUE UN CLUB?

Aurora Góngora i Martín

CONSTRUCCIÓ DE L'OBJECTE D'ESTUDI

Davant la impossibilitat d'abraçar en una sola investigació tot l'esquema definit en la proposta d'investigació general, l'estudi es centrarà en la construcció d'una tipologia constructiva-estructuralista,¹ que pretén interrelacionar el sistema simbòlic barcelonista, les estructures motivacionals (identificació entre catalanitat i barcelonisme), i la projecció del fenomen en la vida social catalana (relació amb l'univers simbòlic català; identitat col·lectiva catalana i subcultura nacionalista.² Aquesta tipologia es basarà en dos eixos: barcelonismes-identitat catalana.

L'objecte d'estudi presenta una gran amplitud d'aspectes. Ha estat difícil triar què volíem veure. Ens sembla que la investigació s'hauria de centrar i acotar una mica més.

Els principals conceptes que fem servir són tipus construïts de manera inductiva. Aquest punt ha resultat molt difícil de resoldre i tema de moltes discussions. Podríem dir que són «més que uns conceptes».

El gran problema de la subjectivitat-objectivitat se'ns ha presentat de manera escandalosa, ja que a més de voler fer l'ofici de sociòleg, «som culés». El pas de

1. Bourdieu, P.; *La distinción. Criterio y bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus, 1991, (1a ed. 1979).

2. Concepte definit per Johnston, Hank. *Tales of nationalisme*. New Jersey: Rutgers University Press, 1991, com un element dels moviments socials.

prendre distància del nostre objecte ens ha fet pensar molts cops que fins i tot érem seguidors d'un equip contrari, cosa que no creiem que es pugui donar mai. Ha estat un ajut important l'estudi de les teories de Berger-Luckman,³ Bourdieu i Pérez-Agote⁴. La realitat social que l'FC Barcelona ha construït es podria definir d'una manera completament objectiva sense que ens qüestionéssim que aquestes definicions són per elles mateixes part d'aquesta realitat. Creiem però, que no podrem saber el que significa aquesta realitat sense entrar a veure com ha estat percebuda pels actors socials i com ha influït en el seu comportament. Més que la veracitat de les definicions que podem trobar, des d'una reflexió epistemològica, el que cal fer i interessa, és veure la seva capacitat d'influir en el comportament, la seva difusió i quins han estat els mecanismes per aconseguir-ho.⁵ En voler estudiar un fenomen de masses i una realitat col·lectiva, aquesta reflexió epistemològica sobre la veracitat ens sembla imprescindible.

El que per nosaltres representa l'F.C. Barcelona ens ha portat a fer una sociologia més crítica que en qualsevol altre cas i fer moltes més ruptures epistemològiques. En molts aspectes els «donat per descomptat» ja han estat incorporats a la nostra realitat social, és a dir, formen part de la subjectivitat de l'investigador.

A l'hora de parlar de l'F.C. Barcelona, com «més que un club», es detecta una sospitosa unanimitat. Fet ja de per si força important per endegar un estudi sobre aquest fenomen. El primer que podem preguntar-nos des del punt de vista sociològic, és si darrera d'aquest fet hi ha una certa complicitat. La primera temptació ha estat definir el que el Barça no és, però ens hem trobat que aquest fenomen és un pou d'instruments amb una gran capacitat d'engendrar tota mena de discursos on s'hi enganxen tota mena de col·lectius i gent amb interessos diversos i fins i tot contraposats.

La gran capacitat de comunicació que engendra el futbol en la nostra societat, amb unes retransmissions i entrevistes esportives carregades d'ambigüitats on no cal ser massa rigorós ni tampoc massa precís, ha fet d'aquest esport un dels fenòmens més importants de la cultura de masses. L'F.C. Barcelona n'és un exemple clar amb unes connotacions diferents a d'altres clubs de futbol, sobretot més, des que es diu que és «més que un club». Es podria afirmar que segurament cap institució de la nostra societat té tanta capacitat de poder ser explicada des de tants punts de vista diferents

3. Berger, P.; Luckman *La construcció social de la realitat*. Barcelona: Herder, 1988, (1a ed. 1966).

4. Pérez Agote, A. *La sociedad y lo social. Ensayos de sociología*. Bilbao: Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 1984.

5. Pérez Agote, A. *La reproducción del nacionalismo. El caso vasco*. Madrid: Siglo XXI C.I.S., 1984.

Pérez Agote, A. [ed.] *Sociología del Nacionalismo*. Bilbao: Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 1989.

(des de els estraperlistes més significatius fins als intel·lectuals més d'esqueres)⁶. Qualsevol bandera, demagògia, i fins i tot certs pseudonacionalismes amb tots els tòpics implicats, com poden ser persecucions centralistes, sempre han obtingut una bona rendibilitat.

La percepció de l'F.C. Barcelona té diverses vessants fins i tot mol contradictòries. Avui dia n'hi ha uns quants que pensen que s'estan utilitzant els seus valors de convocatòria d'una manera força diferent que quan es pensa en el Barça com «més que un club». Amb un cert desencant comenten que aquest Barça d'avui «no és el seu Barça ni el de sempre i que cada cop més és una cosa més aliena als valors que més valorava». La raó principal és que cada cop s'està convertint en una mena de tinglado que defineix la seva capacitat de convocatòria en base a uns valors que només es poden situar en una escala econòmica i que semblen allunyar-se cada cop més de coses autèntiques i genuïnes com pot ser la participació directa de la gent. S'han fet tota mena de simulacres orientats sobretot comercialment (certs debats a la televisió) i que en el fons no condueixen a res, muntats per tots aquells que tenen interès que la comèdia tiri endavant. Fins i tot, tota la mitologia ha estat convenientment depurada, domesticada i fins i tot momificada (museu, himnes, cants). Amb l'excusa de la seva despolitització sembla que es vulgui negar qualsevol vincle amb la realitat.

Tampoc té massa sentit la pervivència d'una figura discutida com és la del Señor Núñez que només es pot explicar pel fet d'autoerigir-se com a líder percebut per la majoria de la gent com un element necessari per mantenir certes variables com poden ser la viabilitat econòmica i també un cert distanciament entre la projecció (el poder) i la realitat. Figura que des de un principi se'ns ha presentat qüestionada, plena d'ambigüitats i no massa acceptada, amb una manifesta intenció que l'FC Barcelona abandonés el «més que un club» i fer «un Barça triomfant» amb el projecte d'una fundació basada en un principi en el «més que un club» i amb unes funcions manifestes i altres latents que fan que molts es preguntin on es vol anar a parar.

Pel que fa a la directiva, gent que va gosar presentar-se com alternativa, ha estat deglutida no se sap gaire bé a canvi de què i que donen l'espectacle inversemblant que es conforma en aparèixer a la fotografia.

Des de la seva fundació es va identificar amb Catalunya amb una clara vocació europeïsta i interclassista. Mol aviat va formar part de la mitja dotzena de tòpics mobilitzadors. Cada cop s'ha anat vinculant amb més freqüència i amb més intenció amb una sèrie de fets i esdeveniments que creiem són els que li han donat el seu caràcter i la seva singularitat.

No té res d'estrany que l'FC Barcelona assumís aquest caràcter interclassista del que tan se'n parla, potser se'n parlaria més si no hagués estat així. L'esport cada cop més ha esdevingut un fenomen de masses. L'F.C Barcelona va néixer en un context pioner de tota mena d'esports, a més, en una societat on la vida urbana estava

6. Entre paréntesis el que han dit els nostres informants.

prenent l'impuls per arribar a l'actual nivell d'urbanització de la societat moderna i tenint en compte que l'esport és un fet lligat del tot a aquest procés d'urbanització i modernització, una ciutat com Barcelona (i moltes altres) no podia estar-se de tenir un equip de futbol que d'una manera simbòlica la representés encara que només fos pel fet de portar el nom de la ciutat.

No sembla tampoc res d'extraordinari el seu paper de gresol de diferents grups socials d'origen diferent. Si un esport tan espectacular, vistós, amb la gran projecció que va tenir en els mitjans de comunicació de masses no hagués arribat a fer aquesta funció, llavors sí que podríem haver arribat a preguntar-nos si el Barça era menys que un club.

El futbol és un esport d'equip que juga amb d'altres equips contraris, no cal dir res més ja que és un fet obvi, per tant, els seus seguidors si volen participar d'aquesta mena de joc, cal que estiguin fortament motivats, com més millor, ja que si no es dona aquesta circumstància sembla que es perd l'emoció, cal posar-hi sentiment. No sembla pas que cap seguidor d'un equip de futbol es senti només motivat pel fet de veure un espectacle, cal una dosi més o menys important de «sang i fetge» que serà la que donarà sentit a tot bon seguidor. Si a més, afegim que per diferenciar-se dels contraris cal tenir una identitat força diferent que la dels «altres», no té res d'estrany que l'element que més podia diferenciar els seguidors de l'FC Barcelona de la resta d'equips, que en general eren de la resta de l'Estat i que amb el temps l'únic contrincant que va quedar a la ciutat portava el nom de Real Club Espanyol, fos l'incorporació de la identitat catalana a la identitat barcelonista. Un altre cop si la cosa no hagués funcionat així, si que caldria tornar a preguntar-nos si el Barça no és res més que un club.

Ha ajudat a posicionar indecisos, fins i tot a disminuir la quinta columna, encara que pocs directius han volgut jugar conscientment a fons certes estratègies mobilitzadores, però el seu potencial ha esdevingut tan enorme que fins i tot ha servit per alimentar opcions conservadores. En aquest sentit, sí que creiem que és «més que un club».

L'FC Barcelona de vegades es diu que és un club apolític, però que sempre ha estat present en tots els actes de marcada «significació patriòtica», ha fet costat a tot el que tingués relació amb el país que tan bé representa, s'ha convertit en un dels símbols més importants de Catalunya. Les primeres banderes catalanes que van veure molts ulls les van veure a l'estadi, però segurament molts d'ells no devien o no podien haver mirat a cap altre lloc, on també n'hi havia, encara que, això sí, en menor quantitat i amb més perill. Aquests fets i molts altres fets li han donat al club aquesta identitat tan fortament catalana. L'esport ha estat un vehicle que pot semblar impropri per a conduir una sèrie de reindivacions, d'afirmament d'una identitat que pot ser fins i tot una mica folk, que ha provocat una sèrie de comportaments col·lectius que fan que el barcelonisme es pugui considerar un moviment social amb característiques comunes a d'altres moviments, però amb unes altres molt singulars que són les que presenten interès sociològic.

Els marcs de referència d'aquest moviment social són estructures cognitives a través de les quals els seus seguidors donen un sentit al món en el que viuen. Són «estructures de sentit»⁷ amb capacitat de mobilització col·lectiva i importants implicacions socials i polítiques.

Els moviments socials⁸ des de la seva aparició fins ara han sofert canvis, sobretot pel que fa al tipus de reivindicacions i d'organització. Ara es parla de Nous Moviments Socials. EL FC Barcelona quant a la formació i origen té una similitud a molts d'ells, és un exemple de la dinàmica d'aquests moviments en relació amb el context social i polític en què s'han produït amb unes característiques pròpies que com ja s'ha dit el diferencien i li donen singularitat. Les diferències més significatives que al nostre parer ens poden definir el barcelonisme tenen a veure amb dos aspectes.

En primer lloc, tot moviment social desenvolupa una sèrie d'estratègies encaminades a produir canvis, en certes situacions que sovint són percebudes com a injustes. No es pot negar que els barcelonistes d'aquestes percepcions injustes en tenen i n'han tingut forces. Es podria dir que moltes i de tot tipus (esportives, socials i fins i tot polítiques). En el fons no eren massa diferents de la resta de membres de la societat de la que en formen part, però, l'originalitat ha estat servir l'esport com a vehicle de la percepció d'aquestes injustícies i de les conseqüents reivindicacions. L'esport s'ha convertit a més d'un gran fenomen cultural, en el creador d'un moviment social molt original, diferent i característic d'una societat que també és força diferent o que almenys és percebuda com a diferent, tant des de dins com des de fora dins el context espanyol. Ara bé, si ens preguntem pels canvis que ha produït aquest moviment barcelonista tan lligat a l'esport no sembla que els resultats a curt termini siguin massa evidents. En canvi, creiem que el canvi més gran que s'ha produït ha estat a nivell macro: ha estat un canvi cultural que ha fet que s'incorporessin una sèrie de valors, símbols, mites i ritus nous a la cultura catalana. L'interès sociològic ens ve donat per l'estudi de com les accions individuals a nivell micro produeixen resultats a nivell macro (societat) i quins han estat els mecanismes que ho han fet possible.

En segon lloc, dins de tot moviment social, es produeix una identitat col·lectiva que molt sovint serveix per tractar de llimar les diferències percebudes com a injustes pels seus membres i que ha produït la identitat social (feministes, antiracistes i racistes). Aquest aspecte dels moviments socials ens dóna força corda per poder parlar entre d'altres coses, que també són moltes -l'FC Barcelona dóna per molt- de la identificació

7. Cicourel, A. «Interviews, surveys, and the problem of ecological validity». The American Sociologist, vol. 17. Concepte treballat amb el professor, en el curs que va donar a la UAB *OBSERVACIÓ I PRAGMÀTICA DEL DISCURS ORAL*, on vaig tenir la gran sort d'ésser alumna seva. El marc de referència dels moviments socials per aquesta investigació va ésser suggerida per Cicourel, que m'ha proporcionat molta informació i ha anat guiant en la mesura que permet la distància, aquesta investigació. El meu agraïment no serà mai suficient.

8. Javaloy, Federico. *Psicología Social. Psicología del CC y de los movimientos sociales*. Material fotografiat, no publicat encara proporcionat per l'autor en el curs de doctorat de la UB. *Nuevas perspectivas en el estudio de los Movimientos Sociales*.

i integració dels emigrants a través del Barça amb Catalunya. La identificació amb el país a través del futbol, no compromet a res ni lliga a la gent per portat a terme cap tipus de projecte dient-ne polític o de reivindicació de caire nacionalista. A més a més que es gaudeix, es comparteix el prestigi del club, prestigi, que serveix sobretot de cara als altres que s'han quedat «allà». És una nova identitat fàcil d'assumir que no comporta cap tipus de renúncia, no representa un canvi gaire feixuc de portar a terme, ni cap mena de reconversió cap a una identitat totalment integrada i per tant diferent a la que es tenia anteriorment. La identitat forta dels «nosaltres» construïda enfront dels «altres», en el barcelonisme sembla ser la de «tots» (els que viuen, treballen i a més els agrada el futbol a Catalunya) enfront només «d'alguns altres i en segons quines ocasions». Cal aclarir que aquest supòsit es basa en força respostes de barcelonistes, alguns d'ells fins i tot s'han definit com a catalanistes-radicals que no només tenen interès en la selecció espanyola, sinó que, a més de seguir els partits que juguen, desitgen que els guanyin tots. Cal però reconèixer, que aquesta identificació del club amb Catalunya ha estat un dels mitjans més importants que els foranis tinguessin la percepció del fet diferencial català.

L'aleatorietat del joc, és a dir, el fet que la pilota entri o no entri condiona dues formes de veure coses referents a la dimensió col·lectiva de Catalunya. Una, podria ser la manca de projecte col·lectiu, no se sap gaire si es vol liderar res col·lectivament. El que la pilota entri o no, té a veure amb aquesta indeterminació de no saber on es vol estar («a» Madrid o contra «el» Madrid). L'altre, té a veure amb el perfil psicològic col·lectiu. Es passa de pulsions persecutòries a un referment sense un no gaire sentit manifest de superioritat. Sempre s'està a punt de trobar justificacions persecutòries a la manca d'energia col·lectiva per finalitzar bé les coses, (les últimes lligues s'han guanyat gràcies a altres).

Sobretot durant els últims anys el paper del Barça s'ha magnificat molt. Ha fet servei a una causa nacional que molts encara no saben massa quina causa és o ha d'ésser. Ha sublimat els complexos col·lectius nacionals, però no els ha fet desaparèixer i, a més, els ha incorporat al patrimoni simbòlic nacional.

Pere Quart ens deia que «el Barça és com una creuada de fidels que ho deixen tot per anar a conquerir, contra turcs i sarraïns (madrilenys) els llocs sagrats de la catalanitat»⁹, però no cal oblidar que molts cops, allà ens van prendre moltes lligues. El barcelonisme és una fe, una adhesió a una realitat i a uns ideals construïts de diverses maneres i per diversos camins. És un pou ple de sentiments que desenvoquen a una sèrie de plaers i frustracions que provoquen des de petites a gran emocions.

La tipologia que pretenem construir tractarà de sintetitzar totes les dimensions més significatives del fenomen i que ens servirà per comprendre les diferents estructures de sentit dels barcelonistes.

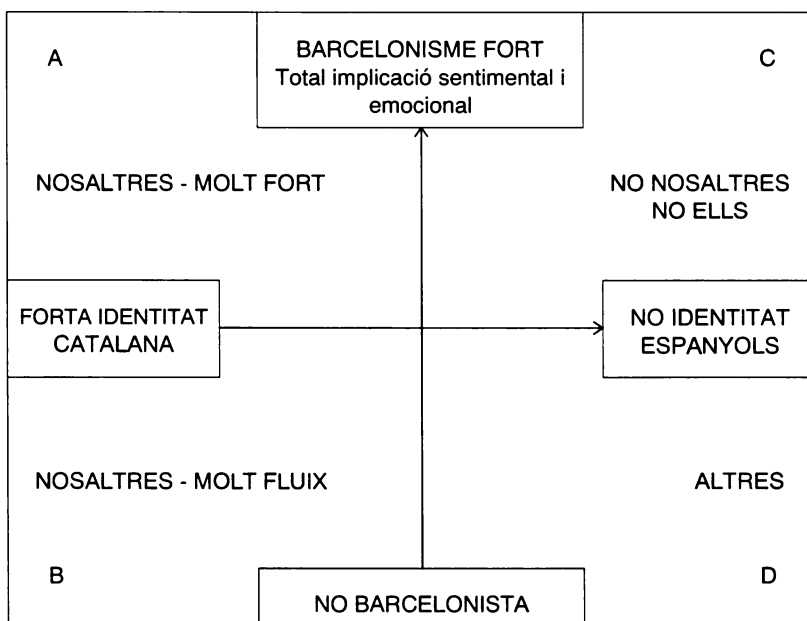
9. Diversos Autors. El decàleg del culé. Barcelona: Columna, 1992, pàg. 106

L'eix del barcelonisme està construït des d'una total implicació amb una càrrega forta de sentiments, emocions, total fidelitat, fe inqüestionable, total compromís i identificació fins a l'extrem contrari on trobaríem els comportament dels qui no simpatitzen gens amb l'FC Barcelona.

L'eix d'identitat catalana està construït des dels que estan fortament i formalment compromesos, que no presenten cap ambigüitat en els seus comportaments, amb un fort sentiment d'identitat catalana, i amb uns límits de pertinença ben definits, fins als que són i es defineixen com a espanyols.

L'àmbit d'estudi es centrarà principalment a Catalunya, però segons les possibilitats (de tipus econòmic) seria mol convenient fer-ne una part a la resta dels Països Catalans. En cas que es jugués alguna final internacional, també caldrà anar a fer una observació participant i fer entrevistes (a Wembley es va fer la primera aproximació al tema).

EL BARCELONISME COM A MOVIMENT SOCIAL TIPOLOGIA DELS PARTICIPANTS

Les quatre cantonades són els extrems on podem trobar els comportaments més extrems.

A. Alta integració en el moviment social. Molts comportaments col·lectius. Fort activisme i sentiment de pertinença tant al moviment social com al nacionalista.

Identificació molt forta amb tot el que significa el Barça. Fanatisme en els joves, per exemple Boixos nois (violents), Almogàvers.

- B. Fort activisme i sentiments nacionalistes. No integració o molt baixa en el moviment social. No comportaments col·lectius lligats al Barça però sí a d'altres fets. Els barcelonistes no són els contraris per exemple, joves radicalitzats lligats a d'altres grups d'oci (muntanyisme) o d'un nivell intel·lectual alt i d'intel·lectuals compromesos.
- C. Integració en el moviment social. Bastants comportaments col·lectius. Sentiment nul de pertinença a una identitat catalana. Per exemple, els que són seguidors del Barça perquè és un gran equip, i afirmen que només ho són pel fet esportiu. Són els més interessants per l'estudi.
- D. No identificació amb res, no sentit de pertinença a res que tingui a veure amb Catalunya. Són els contraris que ho prenen tot, per exemple, un dels components d'un famós manifest fet per intel·lectuals.

METODOLOGIA PREVISTA

Encara que mol sovint la temptació ha estat deixar-la de banda, perquè no ens pesi massa, l'estudi de tipus qualitatiu, pensem fer-lo a través d'un model d'anàlisi causal.relacional.estructural, que estudiarà diferents àmbits de motivació, significació i acció que configuren el barcelonisme.

L'estudi de la vida quotidiana dels barcelonistes donarà compte de les estructures que configuren el sentit del seu món.

El marc teòric està basat en Teories de la Sociologia del Coneixement (Construcció social de la realitat), Teories de l'Acció social (Moviments Socials i Comportament Col·lectiu), de la Sociologia del Nacionalisme i de la Sociologia del Lleure i l'Esport.

- Les tècniques d'investigació són qualitatives.
- El disseny és obert, ja que diferents etapes poden ser portades a terme de forma simultània.
- Els subjectes d'estudi seran els socis del Barça, seguidors i simpatitzants escollits de manera estratificada (des del drapaire més humil, a les «patums» més significatives en paraules de J.J. Artells). La captació d'alguns d'aquests subjectes s'ha fet i es continuarà fent a través de les penyes.

BIBLIOGRAFIA

ARTELLS, J.J. *Barça, Barça, Barça F.C. Barcelona, esport i ciutadania*. Barcelona: Laia, 1972.

- ARTÍS ANDREU, A. *Cincuenta años del F.C. Barcelona*. F.C. Barcelona, 1949
- AUTORS VARIS, *Decàleg del culé*. Barcelona, Columna, 1992.
- BARBERO José Ignacio [ed.]. *Materiales de sociología del deporte*. Madrid: La Piqueta 1993.
- BARLEY, Nigel. *El antropólogo inocente*. Barcelona: Anagrama, 1989 (1a ed. 1983).
- BELL, D. *La sociedad postindustrial*. Madrid: Alianza 1976
- BERGER P; LUCKMMAN *La construcció Social de la realitat*. Barcelona: Herder, 1988 (1a ed. 1966)
- BOURDIEU, Pierre; *Leçon sur la leçon*. París: Les éditions de minuit, 1982
- Cosas dichas*. Buenos Aires: Gedisa, 1988 (1a ed. 1987)
- El sentido práctico*. Madrid: Taurus 1991, (1a ed. 1980)
- La distinción. Criterio y bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus, 1991 (1979)
- BOURDIEU, Pierre, WACQUANT: L.J.D. *Réponses* París: Seuil, 1992.
- CAGIGAL, J.M. *El deporte en la sociedad actual*. Prensa Española. Editora Nacional, 1975
- Oh deporte! (Anatomía de un gigante)*. Valladolid: Miñon, 1979
- Deporte y agresión*. 1a ed. Barcelona: Planeta, 1976 Madrid ALianza Deporte, 1990
- CALVET MATA, Rossend. *Història del F.C. Barcelona*. Barcelona: Hispano Europea, 1978.
- CANUT, Lluís. *Schuster Sí o NO*. Barcelona: Tibidabo Edicions, 1986
- CARBÓ i SANTAELUÀRIA, Daniel. *Història del F.C. Barcelona 1899-1924*. Barcelona, 1949
- CASANOVAS, J. M. *La lliga va tornar al Camp Nou*. Barcelona, 1985.
- CASSAUS, Nicolau. *Gamper*. Barcelona: Nou Art Thor, 1884. (Gent Nostra).
- CICOUREL, Aaron. *El método i la medida en sociologia*. Editora Nacional Madrid, 1982a (1964).
- "Interviews, sur-weys, and the problem of ecological validity". The American Sociologist*, vol. 17. (1982)
- CIRICI, Alexandre; MERÇE VARELA, A. *Més que un club*. Barcelona: Destino, 1975.
- CLOSA, Antoni. *F.C. Barcelona* Madrid: Universo, 1990-1991.
- CRUYFF, Johan. (1993): *Mis futbolistas y Yo*. Barcelona: Ediciones B. S.A., 1993.

DELANNOI, Gil; TAGUIEFF Pierre-André. *Teorías del nacionalismo*. Barcelona: Paidós Ibérica, 1993.

"Deporte y cultura". *Cuadernos de Cultura*. Revista del Ministerio de Cultura. (Madrid), (1 juny de 1978).

ELIAS, N. "*Sport et violence*". *Actes de la Recherche en sciences sociales*, núm.6, (deçembre 1976). (També a Elias 1992).

El proceso de civilización. FCE Mèxic, 1989 (1977-1979).

La sociedad de los individuos. Barcelona: Península / Ideas, 1990 (1987).

La sociedad cortesana FCE-España, 1993 (1969-1975).

ELIAS, N., DUNNING, E. *Deporte y ocio en el proceso de civilización*. FCE Mèxic, 1992 (1986).

"En los estadios se conoce a la sociedad". *AVU* (Madrid), núm.48 (1963).

GARCIA CASTELL, J. *Història del futbol català*. Barcelona: Laia, 1972.

GARCÍA FERRANDO, M. *Deporte y sociedad. Las bases sociales del deporte en España*. Madrid: Ministerio de Cultura, 1982.

Para una Sociología del conflicto en el deporte, Agresión y violencia en el deporte. Un enfoque interdisciplinario. Madrid: Ministerio de Cultura, I.D.F.D., 1985.

Hábitos deportivos de los españoles. Madrid: IC de la EF y D, 1986.

GEERTZ, Clifford. *La interpretación de las culturas*. Barcelona: Gedisa, 1991 (1973).

GELLER, Ernest. (1988): *Naciones y nacionalismo*. Madrid: Alianza Universidad Madrid, 1988 (1983).

GENOVES MOLAS, Josep. *El futbol com a fet econòmic social* Barcelona, 1973.

HERNÁNDEZ CORONADO, Pablo. *Las cosas del fútbol*. Madrid: Plenitud, 1955.

IBÁÑEZ ESCOFET, *Parlem del Barça. De Samitier a Cruyff*. Barcelona: La Campana, maig de 1991.

JENKINS, Richard. *Pierre Bourdieu*. London: Routledge, 1992.

JEU, B. *Analyse du sport*. Presses Universitaires de France, 1987.

Anàlisis del deporte. Barcelona: Bellaterra, 1989.

JOHNSTON, Hank. *Tales of Nationalism*. New Jersey: Rutgers University Press, 1991.

KUNH, T.S. *Las estructuras de las revoluciones científicas*. Madrid: FCE México, 1986.

LAINZ, Luís Miguel. *Elecciones 89, Historia de una divergencia*. Barcelona: Deporte Actualidad, 1989.

- LARAÑA, F. "Los nuevos deportes y la cultura en las sociedades avanzadas". *Revista de occidente* 62-63.
- LEVER, Janet. *Soccer Madness*. Nova York: Columbia University Press, 1983.
- LEVI-STRAUSS C. *El pensament salvatge*. Barcelona; Edicions 62, 1985.
- LÓPEZ HERRECIAL, José Angel. *Fútbol y Sociedad*. Madrid: INDALO, 1977.
- LUIS DÁVILA VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel. *Política y deporte*. Barcelona: Andorra SL, 1972.
- LUSCHEN, G. WEIS, K. *Sociología del deporte*. Valladolid: Miñón, 1979 (1976).
- MALUQUER MALUQUER, Albert. *Història del F.C. Barcelona*. Barcelona: Arimany, 1949.
- MARCO, José Luís. Hernáez, Antonio. *F. C. Barcelona*. Madrid: Mirasierra, 1974.
- MAS i CASALS, Josep M. *Radiografia d'un club*. Barcelona: Hora SA, 1983.
- MERCÉ VARELA, Andreu. «El F.C. Barcelona». *La Vanguardia* [Barcelona], (1991).
- MIRAVITLLES i NAVARRA, Jaime (1981): *Els gols del F.C. Barcelona*, Barcelona, Sirocco, 1981.
- OMEDES, E.; SIMÓ, F.; REGÁS, Q; PÉREZ DE ROZAS. *Un any del Barça*. Barcelona: Bausán, 1982.
- PARLEBAS, P. *Elementos de sociología del deporte*. Málaga: 1988 (1986).
- PARTISANS [autors varis]. *Deporte, cultura y represión*. Barcelona, Gustavo Gili, 1978 (1972)
- PÉREZ-AGOTE, Alfonso E.D. *Sociología del Nacionalismo*. Bilbao: Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 1989.
- La sociedad y lo social. Ensayos de Sociología*. Bilbao: Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 1982.
- La reproducción del nacionalismo. El caso Vasco*. CIS, Madrid: Siglo XXI, 1984.
- PUJADAS, Joan Josep. *Etnicidad. Identidad cultural de los pueblos*. Barcelona: Eudema, 1993.
- RAMÓN, Jaime; SOLÉ, José M.; SALMURI TRINXET, Carles. (1982): «Historia del F.C. Barcelona, de 12 a 120.000 socios» *La Vanguardia*. [Barcelona], 1982.
- RIAÑO, Pedro: *La saga del Barça: quién es quién*. [Busqueu la referència a la Biblioteca de Catalunya].

- RIERA i GASSIOT, I. *Crònica apòcrifa dels catalans*. Barcelona: Barcanova, 1993 (Lletres de Batalla; 3).
- ROMEU SABATER, Alfons. *Memòries i divagacions d'un futbolista discret*. 1985.
- RUIZ, Laureano. *Futbol, de la base a la cúspide*. Barcelona: Deporte y Cultura, 1986.
- SABARTÉS, Jaume S. *Cara i creu del F.C. Barcelona sota el franquisme. 1939-1975*. Barcelona: Ed. Laia.
Història del F.C. Barcelona 1939-1970.
- SHAW, Duncan. *Fútbol y franquismo*. Madrid: Alianza Ed., 1987.
- SHUTZ, Alfred. *El problema de la realidad social*. Buenos Aires: Amorrortu Ed., 1962 (1962).
Estudios sobre teoría social. Buenos Aires: Amorrortu Ed., 1964 (1964).
- SHUTZ, Alfred; LUCKMANN, T. *Las estructuras del mundo de la vida*. Buenos Aires: Amorrortu Ed., 1973 (1973).
- SMELSER, N. J. *Teorías del comportamiento colectivo*. FCE Mèxic, 1989 (1963).
- SOBREQUÉS i CALLICÓ, Jaume. *F. C. Barcelona. un club al servei de Catalunya*. Barcelona: Labor, 1991 (Terra Nostra).
- SUÑÉ, Albert: *100 anys d'esport a Catalunya*.
- VILA FORTUNY, Jordi. *El nacionalisme català*. Barcelona: Barcanova, 1992.
- VINNAI, Gerhard. *El fútbol como ideología*. Mèxic, Siglo XXI Ed., 1974.
- VISCA EL BARÇA. *El Papus Amaista*, Barcelona: 1982.
- VOGLER, Conrad; SCHWARTZ; Stephen, E. *The Sociology of Sport: An Introduction*. Inc. New Jersey: Prentice-Hall, 1993.
- ZARAGOZA, A; PUIG, N. *Oci, Esport i Societat*. Barcelona: PPU, 1990.
- LLIBRE D'OR DEL FUTBOL CATALÀ. Barcelona: [Futbol nacional-internacional], 1928.